


نوع مقاله: ترویجی

## حماسه، تبلور دیدگاه‌های نوین: سیره تربیتی شهید حاج قاسم سلیمانی بستر ساز تربیت حماسی متعالی

محسن خوشناموند / دکترای فلسفه تعلیم و تربیت دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی تهران

m.khoshnamvand@gmail.com

 orcid.org/0009-0008-4407-8981

iranfayyaz@yahoo.com

ایراندخت فیاض / دانشیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی

S.z. mahmodi@gmail.com

سیدزکریا محمودی رجا / دکترای علوم سیاسی گرایش جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی

Sahraii.fateme@yahoo.com

فاطمه صحرانی پاریزی / دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی تهران

 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>

پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۳

دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۲۵

### چکیده

هدف پژوهش، بررسی ابعاد تربیتی حماسه و واکاوی این ابعاد در سیره و مکتب تربیتی شهید سلیمانی است. در این چارچوب تلاش شد با بررسی، تبیین و تحلیل وصیت‌نامه شهید سلیمانی، بیانات مقام معظم رهبری و سخنان افراد شاخص و هم‌رزم شهید با روش تفسیری - تحلیلی به این سؤال اصلی پاسخ داده شود که سیره شهید سلیمانی تا چه حد ملاک‌های تربیت حماسی را پوشش و توصیف می‌کند. تربیت حماسی جایگاه و منزلت کلیدی در ابعاد و سطوح فرهنگی - ارزشی مکتب و جهان‌بینی اسلامی - ایرانی دانست و دارد. برخی افراد متنفذ و کاریزماتیک، از جمله شهید سلیمانی نقش مهمی در بازتولید این مسئله در برهه‌های زمانی مختلف جامعه داشته‌اند. یافته‌های پژوهش به دو بخش قابل تفکیک است: در بخش اول با مطالعه آثار حماسی ملی و آموزه‌های اسلام شیعی نگارش شده، ابعاد تربیت حماسی و زیرمخوره‌های آن (ولایت‌مداری، غیرت، شجاعت، قوت و جوان‌مردی، جهاد، ایثار و از خودگذشتگی، احسان و نوع‌دوستی، عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی و...) کشف و تحلیل شد. در قسمت دوم تلاش شد این موارد با تکیه بر مکتب، سیره، کنش و رفتار شهید سلیمانی پیاده شود. باید گفت که در بافت و ساخت تربیتی - اجتماعی جامعه، شهید سلیمانی مصداق بارزی در تحقق تربیت حماسی در ایران پس از انقلاب داشته است. مصداق عینی آن را در مشارکت گسترده مردم در مراسم تشییع، خاک‌سپاری آن در مناطق مختلف کشور و پس از شهادت در قالب فرهنگ‌سازی این مکتب برای نسل‌های جدید می‌توان مشاهده کرد.

کلیدواژه‌ها: حماسه، تربیت، تربیت حماسی، شهید سلیمانی، سیره تربیتی.

## مقدمه

حماسی است؛ که انسان تربیت شده براساس این ساحت، بی تفاوت نیست؛ ظلم و عدل نزد او یکسان نیست؛ سستی و رخوت را به رسمیت نمی‌شناسد؛ بیش از همه از تکلیف‌گریزی و عافیت‌طلبی گریزان است. دارای روحی بزرگ، شجاعتی بی‌بدیل است (موسوی، ۱۳۹۲).

به‌طور کلی، کلمه «حماسه» در مواردی از این دست به‌کار می‌رود:

- شعر حماسی: در آن غیرت، شجاعت و مردانگی موج می‌زند و روح را تحریک می‌کند و به هیجان می‌آورد.
- سخن حماسی: سخنی است که در آن بویی از غیرت، شجاعت، مردانگی، ایستادگی و مقاومت باشد.
- سرگذشت و تاریخ حماسی: سرگذشتی که پر از غیرت، شجاعت، مردانگی، ایستادگی و مقاومت است.
- شخصیت حماسی: اشخاصی هستند که روحیه غیرت‌مندی، حمیت، شجاعت، ایستادگی، حس دفاع از حقوق و حس عدالت‌خواهی دارند (همان).

از میان این چهار اطلاق، تربیت و شخصیت حماسی، مدنظر پژوهشگر در این مقاله است. شخصیت حماسی، انسان ساخته شده و تربیت‌شده‌ای است که از لحاظ روحی، غیرت و حمیت و شجاعت و سلحشوری را تحریک کند و از لحاظ بدنی، خون را در عروق به جوش آورد و به بدن، نیرو و حرارت و چابکی و چالاکی ببخشد. به عبارت دیگر، روحیه انقلابی ایجاد کند و حس مقاومت در مقابل ستم و ستمگر را به‌وجود آورد (همان).

شهید مطهری در این باره چنین گفته است: یک شخصیت حماسی، آن کسی است که در روحش این موج وجود دارد؛ یک روحیه متموجی از عظمت، غیرت، حمیت، شجاعت، حس دفاع از حقوق و حس عدالت‌خواهی دارد (مطهری، ۱۳۸۸، ص ۳۵). در این میان یکی از شخصیت‌های حماسی که در این دوره از زمان می‌تواند الگویی مناسب برای استخراج دلالت‌هایی برای تربیت حماسی مورد کاوش و بررسی قرار گیرد، شهید حاج قاسم سلیمانی است که در رفتار و کردار وی تمام مؤلفه‌های حماسی مطلوب موج می‌زند و حماسه وی را حماسه‌ای متعالی و معرفتی می‌سازد، که آن را از حماسه‌های مزاجی جدا می‌سازد؛ زیرا شجاعت که رکن اصلی حماسه است، در پرتو شخصیت وی معرفتی و متعالی است، نه مزاجی که فاقد ارزش است؛ زیرا

ادبیات حماسی پیوندی عمیق و ریشه‌دار با ادبیات تعلیمی دارد؛ زیرا حماسه در بطن خود گویای مفاهیم ارزشمند تعلیمی است؛ به‌طوری‌که می‌توان گفت: «نوع ادب تعلیمی، همسایه همیشگی همه انواع ادبی دیگر است. با وجود این، از بین انواع ادبی، نوع حماسی بیشترین استعداد را برای درج خصوصیات نوع تعلیمی دارد؛ زیرا بخشی از حماسه با مشکلات فلسفی و مسئله خیر و شر، مظاهر مبین‌پرستی، فداکاری و تحکیم مبانی ملیت مرتبط است» (خلیلی جهان تیغ و دهرمی، ۱۳۹۰).

از این رو محدود کردن حماسه در معنای محض آن، نوعی بی‌مهری و غفلت از آثار پربار این مفهوم، از جمله آثار تربیتی آن است؛ زیرا در مفهوم حماسه، مفاهیمی همچون غیرت، شجاعت، دلاوری، ایثار، جهاد، حمیت، از خودگذشتگی، اخلاق‌مندی، سرسختی مفاهیمی هستند که بیشترین تأکید را دارند (نوروزی، ۱۳۸۶)؛ که مؤید بعد تربیتی حماسه هستند. بنابراین توجه به مفاهیم حماسی در تربیت، به‌عنوان یک ساحت تربیتی در راستای پرورش متریان مستقل، مسئولیت‌پذیر، سخت‌کوش، آزاداندیش، قوی و انتخاب‌گر و شجاع، عامل به عمل، ضرورت اجتناب‌ناپذیر نظام‌های تعلیم و تربیت، از جمله نظام تعلیم و تربیت کشور جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود؛ زیرا انسان در هزاره سوم به دلیل فرایندهای جهانی شدن، گسترش اتحادیه اروپا، بحران‌های اقتصادی، پیشرفت تکنولوژی و نوآوری‌های اجتماعی، مهاجرت و غیره، بیش‌ازپیش دچار تغییر و تحولات اساسی شده است. همه این تحولات اجتماعی، انسان مدرن را با چالش‌های جدید در تمام زمینه‌ها بخصوص تربیتی، اخلاقی و اجتماعی مواجه کرده است و او را در مورد پاسخ به سؤالات اساسی در مورد زندگی انسان و چگونه زیستن دچار تزلزل و درماندگی کرده است (کارکو و دیگران، ۲۰۱۸).

به‌طوری‌که این امر موجب اهمال و سستی جوانان در پذیرش و حرکت جوان‌مردانه آنها در همه ابعاد زندگی گردیده است و آنها را فاقد ثبات اخلاقی، وام‌دار ارزش‌ها، لذت‌گرای صرف و مستغرق در سبک زندگی انسان مدرنی کرده که با فرهنگ و آداب و رسوم جامعه ایران اسلامی متفاوت است. در چنین شرایطی، ویژگی بارز افراد، مطالبه‌گر و پرتوقع، بی‌مسئولیت، عافیت‌طلب، ترسو و شکننده است که توسط یک سیستم پرستارانه نیز اداره شده و دائم باید به آنها رسیدگی شود (دیانی، ۱۳۹۲).

توجه به مباحث حماسی و آثار تربیتی حماسی در تربیت متریان، شکل‌دهنده ساحتی جدید در تعلیم و تربیت به‌نام ساحت تربیت

مدیریتی»، «نظامی» و «تأثیر گذاری (عملکردی)» مورد بررسی قرار داده و در نهایت نتیجه گرفته است که پیامد مکتب سلیمانی، «سعادت و شهادت» است.

مقاله «الگوی مطلوب ارتباطات میان‌فردی در سلسله‌مراتب فرماندهی: مورد مطالعه شهید حاج قاسم سلیمانی» (بیات و طباطبایی، ۱۳۹۹)، با روش تحلیل مضمون به بررسی و تحلیل جایگاه شهید سلیمانی متأثر از «جایگاه افراد در سلسله‌مراتب فرماندهی»، در طیفی از «قاطعیت و رسمیت تا صمیمیت و عدم رسمیت» قرار داشت. هرچه افراد در سلسله‌مراتب فرماندهی به شهید سلیمانی نزدیک‌تر بودند، رفتار او با قاطعیت و رسمیت بیشتری همراه بود. هرچه افراد در سلسله‌مراتب پایین‌تری قرار داشتند، رفتار آن شهید غیررسمی‌تر و با صمیمیت بیشتری همراه بود.

مقاله «تبیین منظومه (اعتقادی / رفتاری) سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی به‌عنوان حکمران اسلامی» (امینی و همکاران، ۱۳۹۹)، به تبیین منظومه‌ای از ویژگی‌های (اعتقادی - رفتاری) سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی به‌عنوان حکمران اسلامی پرداخته است و با روش کیفی تحلیل مضمون به این نتیجه رسیده که اساساً حکمران اسلامی برخلاف مدل غربی لزوماً بایستی علاوه بر رعایت مؤلفه‌های مدیریتی متعلق به شاخصه‌های اعتقادی و رفتاری متعالی منطبق بر موازین اخلاقی و شرعی اسلام نیز باشد.

مقاله «ارائه الگوی مدیریتی در تراز انقلاب برای مدیران عالی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر سبک مدیریتی شهید سپهبد قاسم سلیمانی» (مظاهری، ۱۳۹۹)، به بررسی و تحلیل الگوی مدیریتی شهید سلیمانی پرداخته و به این نتیجه رسیده که مبانی اعتقادی به‌عنوان اثرگذارترین مضمون در سطح چهارم، زمینه‌های فردی در سطح سوم، مشی‌های سیاسی فرهنگی اقتصادی و سیاسی در سطح دوم و زمینه‌های شغلی به‌عنوان اثرپذیرترین مضمون در الگوی پیشنهادی در سطح اول، قرار گرفت. پیشنهاد می‌شود مدیران عالی از ویژگی‌هایی همچون روحیه انقلابی، وحدت‌آفرینی بین مسئولان و مسئولیت‌پذیری این شهید تأثیر بیشتری بپذیرند.

مقاله «تدوین الگوی فرماندهی شهید قاسم سلیمانی» (دهقانی پوده و پاشایی، ۱۳۹۹)، به بررسی مکتب شهید قاسم

شجاعت مزاجی فرد از نظر ساختار روانی و شخصیتی؛ فقط شجاع، بی‌باک، جسور، متهور، جنگ‌جو و ماجراجو، معترض و مبارز است؛ در واقع تا زمانی که شجاعت در پرتو عوامل معرفتی و تربیتی قرار نگیرد، نه تنها ارزشی ندارد؛ بلکه در بسیاری از موارد موجب انحرافات فراوان همچون جنگ‌های بی‌ارزش که حاصل شجاعت و جسارت و تهورهای غیرعقلانی و غیراخلاقی می‌شود (جمعی از نویسندگان، ۱۴۰۰، ص ۴۵)؛ و بدین جهت است که شهید والامقام سردار دل‌ها الگویی شایسته و راستین برای تربیت حماسی متعالی محسوب می‌شود؛ زیرا شجاعتش معرفتی، غیرتش ممدوح، مبارزه‌اش ظلم‌ستیزی و جهادش در راه خداست و اینچنین است که تربیت برگرفته از سیره وی تربیت حماسی متعالی است. با توجه به اهمیت تربیت حماسی در عصر حاضر و ضرورت ارائه الگوی مناسب در این حوزه، پژوهش حاضر با هدف استنتاج دلالت‌های تربیتی حماسه با محوریت تربیت حماسی به‌عنوان ساحت تربیتی در سیره حاج قاسم سلیمانی شکل گرفت.

شخصیت، منش و کردار شهید سلیمانی در سطح جامعه تا قبل از شهادت ایشان، کم‌تر شناخته شده بود. پس از شهادت این فرمانده رشید، مجموعه تلاش‌هایی برای تبیین اندیشه‌های سیاسی - اجتماعی این شهید والامقام در دستور کار پژوهشگران و محققان کشور قرار گرفت. در زیر به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

مقاله «حکمرانی امنیتی در اندیشه سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی (امنیت‌بخشی در محور مقاومت)» (رستمی، ۱۳۹۹)؛ نویسنده آورده است که با تأثیرپذیری از گفتمان انقلاب اسلامی و با تفسیر جدیدی از مفهوم مقاومت، روح تازه‌ای به کالبد این فرهنگ و اندیشه استکبارستیزی ملل ستمدیده جهان دمید و همواره اقدامات و نقشه‌های توطئه‌آمیز استکبار جهانی را با شکست روبه‌رو کرد و سرانجام در مسیر مجاهدت‌های بی‌وقفه، توسط خبیث‌ترین دشمنان خود به شهادت رسید.

مقاله «واکاوی سبک رهبری شهید حاج قاسم سلیمانی الگوی متعالی رهبری خدمتگزار» (قرباغی و ازگلی، ۱۳۹۹)، که با پژوهش کتابخانه‌ای در زندگی‌نامه، سخنرانی‌ها، یادداشت‌ها و وصیت‌نامه شهید و همچنین مصاحبه با افراد صاحب‌نظر و استفاده از نظر خبرگان و با روش تحلیل مضمون، مکتب این شهید والامقام را در پنج بعد «معنوی و ارزشی»، «فردی و رفتاری»، «فرماندهی و

## ۱. روش تحقیق

برای پاسخ‌گویی به سؤالات پژوهش حاضر، از رویکرد کیفی و روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده است. در این نوع تحقیق، محقق به توصیفی از پدیده یا موضوع مورد مطالعه پرداخته و دلایل چگونگی بودن و چرایی وضعیت موجود را بررسی و تشریح می‌کند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵، ص ۲۵-۲۷)؛ جامعه پژوهش مجموعه‌ای از خاطرات هم‌زمان و سیاسیون و وصیت‌نامه سیاسی - الهی وی و بیانات مقام معظم رهبری و چندین مقاله که بعد از شهادت وی به رشته تحریر درآمده‌اند، می‌باشد. با توجه به اینکه در این نوع تحقیقات عمدتاً از روش مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی متون و محتوای مطالب استفاده می‌شود، لذا داده‌های این پژوهش نیز به شیوه مطالعه کتابخانه‌ای و با استفاده از فیش‌برداری گردآوری و مورد تحلیل قرار گرفتند. بدین منظور که در منابع مربوط به موضوع تحقیق به گردآوری داده‌هایی در راستای توصیف و تحلیل مؤلفه‌های تربیت حماسی پرداخته شد؛ تا با تحلیل این مؤلفه‌ها در سیره حاج قاسم سلیمانی بتوانیم چشم‌اندازی دقیق و راهکارهایی روشن برای تربیت حماسی براساس سیره این شهید ارائه بدهیم.

## ۲. سؤالات پژوهش

از آنجاکه هدف اصلی و اساسی مقاله حاضر بررسی ابعاد تربیتی حماسه و واکاوی این ابعاد در سیره تربیتی سردار شهید، حاج قاسم سلیمانی از منظر تربیت حماسی است؛ بدین جهت در راستای پاسخ‌گویی به هدف مذکور، سؤالاتی مطرح می‌گردد که پاسخ‌گویی به این سؤالات می‌تواند زمینه‌ها و بسترهای مناسبی برای تربیت حماسی فراهم آورد:

۱. تربیت حماسی دارای چه معنا و مفهومی است؟

۲. ملاک‌های تربیت حماسی کدام است؟

۳. رفتارشناسی حاج قاسم سلیمانی براساس ملاک‌های

تربیت حماسی چگونه است؟

## ۳. مفهوم‌شناسی پژوهش

### ۳-۱. تربیت حماسی

تربیت به‌عنوان یکی از مفاهیم علوم انسانی، ماهیت و محتوایی تفسیری و چندبعدی دارد و تعاریف فلسفی، جامعه‌شناختی،

سلیمانی به‌عنوان مکتبی جهان‌شمول و اخروی و الگوسازی آن برای الگو قرارگیری از سوی فرماندهان و مدیران پرداخته است. این پژوهش با هدف «تدوین الگوی مکتب فرماندهی شهید قاسم سلیمانی» به رشته تحریر درآمده است که با بررسی کتابخانه‌ای در زندگی‌نامه، سخنرانی‌ها، یادداشت‌ها و وصیت‌نامه شهید و همچنین مصاحبه با افراد صاحب‌نظر و استفاده از نظر خبرگان با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون، مکتب این شهید و الامقام در پنج بُعد «معنوی و ارزشی»، «فردی و رفتاری»، «فرماندهی و مدیریتی»، «نظامی» و «تأثیرگذاری (عملکردی)» مشخص شد و در نهایت نتیجه گرفته شد که پیامد مکتب سلیمانی، «سعادت و شهادت» است.

کتاب *برادر قاسم: سیری در اندیشه حاج قاسم* (مهران‌فر، ۱۳۹۸)، به بررسی سیر اندیشه‌های حاج قاسم در دفاع مقدس، مقابله با جریان‌های تکفیری و... پرداخته است. این کتاب به بیان سخنرانی‌های حاج قاسم در جمع رزمندگان به‌صورت مستقیم پرداخته و می‌کوشد شخصیت وی برای ایرانیان و بقیه مناطق دیگر به‌خوبی تبیین شود.

کتاب *این مرد پایان ندارد* (بنی‌لوحی، ۱۳۹۸)، به بررسی و تحلیل جایگاه شهید سلیمانی در میان رزمندگان دفاع مقدس و مدافعان حرم پرداخته است. این اثر که بیشتر با نگاهی تحلیل روایت نگاشته شده، می‌کوشد با روایت‌های مختلف ابعاد پنهانی شخصیت شهید سلیمانی برای همگان تبیین و تشریح شود.

مقاله «مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی در دفاع از حریم اهل بیت (ع)» (موسوی، ۱۳۹۸)، به بررسی جایگاه شهید سلیمانی در دفاع از اهل بیت (ع) پرداخته است.

نقطه اشتراک تحقیقات فوق با پژوهش حاضر در مبحث حاج قاسم سلیمانی در موضوعات گوناگون است؛ با این تفاوت که پژوهش حاضر با محوریت حماسه تبلور دیدگاه‌های نوین: سیره تربیتی حاج قاسم سلیمانی بسترساز تربیت حماسی متعالی شکل گرفته است. لذا در مجموع می‌توان گفت که موضوع مقاله حاضر از زاویه‌ای نو به سیره شهید سلیمانی می‌پردازد و ظرفیت حماسی و حماسه‌سازی این شهید بزرگ را از منظر تربیت حماسی مورد توجه قرار داده است، که در هیچ‌کدام از تحقیقات قبلی بررسی نشده بود.

#### ۴. ملاک‌های تربیت حماسی

در جوامع و نظام‌های سیاسی کهن و متمدن، حماسه و شاخصه‌های حماسی نقشی تعیین‌کننده در نگرش، بینش و کنش شهروندان و طبقات مختلف جامعه داشت، دارد و خواهد داشت. این مقوله که ابعادی چندوجهی و تودرتو دارد دارای مؤلفه‌های درهم‌تنیده و با هم مرتبطی هستند که هویت جمعی آنها را شکل می‌دهد. یکی از این تمدن‌ها، جهان‌بینی اسلامی است که شاکله و روح هویت فردی و جمعی ایرانیان را شکل داده است. این ارزش‌ها که ماهیتی دینی و بومی دارند در زمان‌های مختلف بازتولید و استمرار داشته‌اند. با توجه به ارزش‌های اسلامی و بومی جامعه، محورهای زیر عناصر تربیت حماسی را در سپهر سیاسی - اجتماعی کشور تشکیل داده‌اند. در زیر به صورت مختصر این موارد تعریف و تبیین می‌شود:

##### ۴-۱. ولایت‌مداری

یکی از مؤلفه‌های اصلی تربیت حماسی این است که نقش رهبری در فرایند تربیت حماسی بارز و کارساز است. رهبری فرایند هدایت و اعمال نفوذ بر فعالیت‌های کاری اعضای گروه است (کاتر، ۱۹۷۴). مقصود از رهبری قدرتی است که اگر در فرد ظاهر شود، موجب می‌شود که دیگران فرمان او را بدون مشقت و استقامت بپذیرند (بابایی، ۱۳۹۶). منظور از این مبنا در تربیت حماسی این است که در فرایند تربیت حماسی حماسه‌ساز برای رسیدن به مقصد و مقصود، پیرو دستورات شخصی عاقل و بالغ و با عدالت، به نام رهبر یا مدیر گروه است؛ و عامل پیروزی و موفقیت در تربیت حماسی پیروی از دستورات رهبری شایسته است. در مجموع می‌توان گفت که توجه به این مبنا در حال حاضر در نظام تربیتی ما ضرورتی حیاتی دارد؛ زیرا با وجود شرایط فعلی نظام ما، تنها راه پیروزی و موفقیت در مقابل عوامل سلطه‌گر و تفرقه‌افکن، تمسک به گفتار و دستورات و اوامر ولی امر، رهبر معظم انقلاب است.

##### ۴-۲. غیرت

دیگر مؤلفه مهم در حماسه یا تربیت حماسی، غیرت داشتن ممدوح نسبت به خانواده و ناموس، وطن و دین است (خوشناموند، ۱۴۰۰، ص ۳۲). این لغت از دیدگاه لغت‌شناسانی همچون فرهایمی به معنای «المیره و الاثقه» به کار رفته است؛ که اولی به معنای، برای

روان‌شناختی و سیاسی مختلفی از آن ارائه شده است؛ اما قریب به اتفاق بر این امر متفق‌القول‌اند که تربیت همانا مجموعه تدابیر و روش‌هایی است که برای به فعلیت درآوردن و شکوفا ساختن استعداد‌های انسان در زندگی اجتماعی و فردی آنها به کار بسته می‌شود (موسوی، ۱۳۹۸)؛ و حماسه نیز به معنای دلآوری، دلبری، شجاعت و شدت و سختی در کار آمده و آن را واژه‌ای با ریشه عربی دانسته‌اند (دهخدا، ۱۳۸۹، ذیل واژه حماسه). کلمه «حماسه» به معنای شدت و صلابت است و گاه به معنای شجاعت و حمیت استعمال می‌شود (مطهری، ۱۳۸۸، ص ۲۴). همچنین حماسه، به چیزی گفته می‌شود که افتخار و نازیدن به چیزی یا موضوعی که یادآوری آن در روح هیجان به وجود آورد و انسان را به حرکت وادارد و آماده دفاع کند (همان، ص ۶۳۵). شهید مطهری درباره معنای لغوی حماسه می‌گوید: کلمه «حماسه» به معنای شدت و صلابت است و گاه به معنای شجاعت و حمیت استعمال می‌شود (همان، ص ۲۴). همچنین حماسه، به چیزی گفته می‌شود که افتخار و نازیدن به چیزی یا موضوعی که یادآوری آن در روح هیجان به وجود آورد و انسان را به حرکت وادارد و آماده دفاع کند (همان، ص ۶۳۵). تربیت حماسی، تربیتی است که «قدرت شناخت حق، امید به تحقق آن و شجاعت اقدام براساس آن را در متریب ایجاد کند» (موسوی، ۱۳۹۲). در تعریفی دیگر تربیت حماسی را همان «تربیت دینی ناب و معتدل با برجسته‌سازی عنصر حماسه و فتوت که متناسب با نیاز زمان می‌داند» (دیانی، ۱۳۹۲). بنابراین تربیتی حماسی، تربیتی است که یک هدف و ارزش مشترک در سطح نظام معانی و بین‌الادھانی - واقعی جامعه مطرح می‌شود و ساختار نظام و کلیت می‌کوشد به آن چشم‌انداز نائل شود. در این چارچوب، تربیت حماسی و زیرمحورهای آن چون فتوت، غیرت، شجاعت، جوان‌مردی، فضیلت‌خواهی، اخلاق‌مندی، بلندهمتی، صبر، توکل و... در سطح زندگی فردی و اجتماعی ما ایرانی‌ها دارای کارکردهای و کارویژه‌های مختلفی است که در حوزه‌ها و سطوح مختلف از جمله تربیت فردی - اجتماعی می‌تواند اثرات و پیامدهای مختلفی در پی داشته باشد؛ لذا ضروری است در حوزه‌های مختلف، مورد بررسی و تبیین عمیق و دقیق قرار گیرد.

#### ۴-۴. فتوت و جوان‌مردی

بعد بعدی مؤلفه‌های حماسه و تربیت حماسی، فتوت و جوان‌مردی است که کل پیکره و بنیان تربیت حماسی بر آن استوار است؛ به‌عنوان عاملی زیربنایی عمل می‌کند و سایر مؤلفه‌های تربیت حماسی همچون شجاعت، غیرت، تواضع، فروتنی و... را در دل خود جای می‌دهد (خوشناموند، ۱۴۰۰، ص ۵۶). این کلمه به شخصی اطلاق می‌شد که در اخلاق، انسانیت و فضیلت به کمال می‌رسید یا دست‌کم دارای دو صفت سخاوت و شجاعت بود؛ در زمینه سخاوت تا جایی بذل و ایثار می‌کرد که به خود توجهی نداشت؛ به فقر و تنگدستی دچار می‌شد؛ و در زمینه شجاعت نیز، در جنگ چنان شجاعتی از خود نشان می‌داد که ممکن بود جان خود را فدای دیگران کند (ریاض، ۱۳۸۲، ص ۹۵). افرادی با این روحیات در بلاد اسلامی طبقه‌ای را به خود اختصاص دادند که بخشندگی، کارسازی و دست‌گیری از مردم را شعار خویش کرده و دارای آداب و رسوم خاصی بودند (صالح‌بن جناح، ۱۳۷۲، ص ۱۲۵). بنابراین می‌توان گفت فتوت و جوان‌مردی موتور حرکت تربیت حماسی است و نقشی مهم در سطوح و ابعاد مختلف جامعه دارد.

#### ۴-۶. ایثار و فداکاری

دیگر مؤلفه‌ای که جایگاه ویژه در تربیت حماسی دارد، ایثار و فداکاری است (خوشناموند، ۱۴۰۰، ص ۴۰). از منظر لغت‌شناسان، ایثار به «معنای ترجیح دادن، برتری‌دادن دیگری بر خود و مقدم داشتن منفعت غیر بر منفعت خویش است» (عمید، ۱۳۷۷، ص ۱۷۶). روشن‌تر بگوییم، «مقدم داشتن دیگری بر خود در کسب سود و منفعتی، یا پرهیز از ضرر و زیانی است که نهایت برادری و دوستی بین دو نفر را نشان می‌دهد» (جرجانی، ۱۳۷۹، ص ۵۹). ایثار، روحیه از خودگذشتگی را در فرد تقویت می‌کند؛ زیرا شخص با وجود نیازمندی خود به چیزی، دیگران را بر خود مقدم می‌دارد (اسماعیل‌پور، ۱۳۸۵، ص ۴۲).

#### ۴-۷. جهاد

جهاد که از آن به‌عنوان عامل فعلیت‌بخشی ایثار در عمل یاد می‌شود (خوشناموند، ۱۴۰۰، ص ۴۴) نیز در فرهنگ و تربیت

خانواده‌اش آذوقه آوردن و دومی به معنای زیر بار عار و ننگ نرفتن است (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ص ۴۴۳). دهخدا نیز آن را به رشک، حسد، حمیت، محافظت و نگهداری از عزت و شرف معنا کرده است (دهخدا، ۱۳۸۹). بنابراین با تأمل در معنای لغوی غیرت، درمی‌یابیم که در همه معانی لغوی، بر متعلق غیرتمندی، خواه ناموس باشد یا وطن یا دین، حساسیت نشان می‌دهند و برای حفظ و نگهداری آن فداکاری می‌کنند. تعریف اصطلاحی این واژه، همچون تعریف لغوی آن، تأکید بر محافظت و نگهداری از چیزی است که برای شخص ارزشمند است. چنانچه ملا محمد نراقی در این باره می‌گوید: غیرت از شریف‌ترین ملکات و فضایل اخلاقی است که آدمی با آن از دین، عرض، اولاد و مال خود محافظت می‌کند (نراقی، ۱۳۴۸، ص ۱۸۵).

#### ۴-۳. شجاعت

شجاعت و روحیه بزرگ‌منشی ناشی از آن، دیگر مؤلفه مهم حماسه و تربیت حماسی است که از آن به‌عنوان مترادف حماسه یاد می‌شود (خوشناموند، ۱۴۰۰، ص ۳۷). در لغت‌نامه دهخدا برای واژه شجاعت، مترادفاتی همچون شهامت، جرئت، تهور، جسارت، بهادری و نیز توانایی روحی و روانی ذکر شده است (ر.ک: دهخدا، ۱۳۸۹). در این مترادفات، برای شجاعت مفاهیم افراطی شجاعت نیز ذکر شده است؛ درحالی‌که شجاعت حد وسط بین دو ردیف جبن (ترس) و تهور (بی‌باکی) است (ابن‌مسکویه، ۱۳۸۹ق، ص ۳۶۹). زمانی این کار می‌تواند ارزش تلقی شود و در دایره ارزش‌ها واقع شود و عنوان شجاعت به‌خود بگیرد که برای رسیدن به هدف بالایی استفاده شود (اسنایدر، ۲۰۱۰). به همین دلیل، از منظر ابن‌مسکویه اگر این فضیلت درست مورد استفاده قرارگیرد و حد وسط آن رعایت شود، می‌توان برای آن فضایی همچون بزرگواری، نفس، دلاوری، بزرگ‌همتی، پایداری، بردباری، فقدان سبک‌سری، شهامت، تحمل رنج و سختی را ذکر کرد (ابن‌مسکویه، ۱۳۸۹ق، ص ۳۷۰). بنابراین از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین مؤلفه‌های تربیت حماسی شجاعت است؛ آن‌هم نه هر شجاعتی؛ بلکه شجاعتی با اهداف متعالی و معنوی؛ زیرا در غیر این صورت نشان تهور و بی‌باکی است؛ که با مفهوم اصیل شجاعت در تضاد است. بنابراین تربیت حماسی به دنبال تربیت افرادی شجاع است که براساس موازین عقلی و اخلاقی عمل کنند.

سیاسی - اجتماعی ایرانیان جایگاه ویژه داشته است...: «جهاد از ماده جهد به معنای مشقت و در اصطلاح شرع عبارت از بذل جان، مال و توان خویش در راه اعتلای کلمه اسلام و اقامه شعائر ایمان است؛ با این توجه، جهاد در اصطلاح قرآنی و فقه اسلامی تنها جهاد با اسلحه و نظامی نیست؛ بلکه همه اشکالی که موجب می‌شود تا اسلام اجرایی شده و در میان مردم و جامعه تحقق یابد، جهاد است» (نجفی، ۱۳۶۸، ص ۳). اهمیت این مبنا در تربیت اسلامی از تأکیدات آیات و روایات مکرر نمایان می‌شود.

#### ۴-۸. یاد مرگ و ذکر معاد

یاد مرگ و ذکر معاد (مرگ‌آگاهی و شهادت‌طلبی) دیگر بعد مهم تربیت حماسی در فرهنگ سیاسی ایران اسلامی است (خوشناموند، ۱۴۰۰، ص ۴۶). در آموزه‌های اسلامی این مقوله جایگاه برجسته‌ای را به خود اختصاص داده است. در همین راستا در بسیاری از آیات و روایات اسلامی این‌گونه آورده شده است که یاد مرگ، انسان را از فرو رفتن در دام دنیای نکوهیده باز می‌دارد و سرکشی آدمی را مهار می‌زند؛ و از این رو یاد مرگ و ذکر معاد بالاترین ذکرهاست. امیرمؤمنان علیؑ فرزند خود حسنؑ و همه فرزندان معنوی خویش را بدین روش نیکوی تربیتی یادآور شده و فرموده است: «يَا بُنَيَّ، أَكْثَرَ مِنْ ذِكْرِ الْمَوْتِ، وَ ذِكْرِ مَا تَهْجُمُ عَلَيْهِ... وَ نَسُوا مَا وَرَاءَهَا» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، نامه ۳۱).

#### ۴-۹. توکل و اتکال به خدا

توکل به خدا و اعتماد به هدف داشتن، فعالیت‌ها و کنش در مسیر توحیدگرایی، دیگر بعد برجسته فرهنگ و آموزه‌های تربیتی - حماسی ایرانیان در تاریخ معاصر بوده است (خوشناموند، ۱۴۰۰، ص ۴۹). این واژه در لغت به معنای تکیه و اعتماد کردن بر کسی و اعتراف کردن بر عجز خود، به خدا سپردن و دل برداشتن از اسباب دنیا و به حضرت مسبب الاسباب توجه کردن است (دهخدا، ۱۳۸۹: ذیل واژه توکل) و در اصطلاح به معنای «اعتماد قلب به خدا در جمیع امور یا انجام دادن همه امور لازم در حوزه تدبیر فردی و اجتماعی و واگذاری نتیجه امور به خدا در حوزه خارج از دسترس انسان» است (طبرسی، ۱۴۲۵ق، ج ۵، ص ۲۵۶)؛ استاد مطهری نیز این مفهوم را مفهومی زنده‌کننده و حماسی می‌داند و در این

خصوص می‌گوید: «توکل یک مفهوم اخلاقی تربیتی اسلامی است. اسلام می‌خواهد مردم مسلمان متوکل بر خدا باشند. اگر شما توکل را در قرآن مطالعه کنید - و من در هر جای قرآن توکل آمده است یادداشت کرده‌ام - می‌بینید از تمام اینها هماهنگی عجیبی در مفهوم توکل پیدا می‌شود که انسان می‌فهمد توکل در قرآن یک مفهوم زنده‌کننده و حماسی است؛ یعنی هر جا که قرآن می‌خواهد بشر را وادار به عمل کند و ترس‌ها و بیم‌ها را از انسان بگیرد، می‌گوید ترس و توکل به خدا کن، تکیه‌ات به خدا باشد و جلو برو، تکیه‌ات به خدا باشد و حقیقت را بگو، به خدا تکیه کن و از کثرت انبوه دشمن ترس» (مطهری، ۱۳۸۹، ج ۲۵، ص ۴۵۳). احسان، نوع‌دوستی و زیرمحوهای آن، چون (برخوردهای دگرخواهانه، رساندن نفع نیکو و شایسته ستایش به دیگری، یاری و کمک کردن به افراد دیگر بدون چشمداشت و...) نیز در این چارچوب مهم و کلیدی هستند. عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی نیز نقشی برجسته در داستان‌های حماسی ایرانیان و آموزه‌های عقیدتی اسلام شیعی داشته است. بر همین اساس است که اغلب بر این عقیده‌اند که در «حقیقت همه حماسه‌های بزرگ، طلب عدالت و مبارزه با ظلم و ستمی است که صورت گرفته یا در حال صورت گرفتن است. حماسه‌سازان انسان‌های عدالت‌خواهی هستند که در برابر ظلم قد علم می‌کنند و به مبارزه با آن می‌شتابند» (مرکز فرهنگی تبلیغی آیدگان، ۱۳۹۲، ص ۷۴). مؤلفه‌های مذکور به‌عنوان بخشی از پازل و سیستم حماسی - تربیتی ایران اسلامی مطرح بوده و بینش، نگرش و کنش افراد، جریان‌ها و شخصیت‌های ایرانیان در تاریخ معاصر را به شیوه‌های مستقیم و غیرمستقیم تحت تأثیر قرار دادند.

#### ۵. رفتارشناسی حاج قاسم سلیمانی بر مبنای

##### ملاک‌های تربیت حماسی

ضمن مبنا قرار دادن عناصر تربیت حماسی در فرهنگ سیاسی - اجتماعی کشور، به بررسی و تحلیل این عناصر در شخصیت و منش شهید سلیمانی می‌پردازیم.

با مطالعه اندیشه سیاسی - اجتماعی و مبانی رفتاری شهید سلیمانی در طول دوران زندگی و مسئولان وی در سپاه پاسداران انقلاب، مشاهده می‌کنیم که مکتب و سیره زندگی فردی و اجتماعی ایشان واجد محورهای حماسی بود که می‌تواند با

واکوی دقیق، در سطوح مختلف جامعه کارکرد و کارویژه‌های تربیتی برای نسل‌های مختلف از جمله جوانان در پی داشته باشد. با توجه مؤلفه‌های مذکور در مورد شاخصه‌ها و معیارهای فرهنگ حماسی، به توصیف و تبیین این مقوله در کنش و رفتار شهید سلیمانی می‌پردازیم. با مبنا قرار دادن سخنرانی‌ها، عملکرد جهادی شهید سلیمانی در جنگ تحمیلی و مقابله با جریان‌های تکفیری (موسوم به مدافعان حرم) محورهای مکتب سلیمانی به تبیین و تحلیل مبانی فکری و سیاسی شهید سلیمانی می‌پردازیم.

یکی از محورهای اصلی که هم در بیانات و سخنرانی‌های حاج قاسم سلیمانی به کرات مشاهده می‌کنیم و هم در عمل آن را سرلوحه کاری خود قرار داده بود و قریب به اتفاق هم‌زمان شهید و صاحب‌نظران حوزه اندیشه شهید سلیمانی بر آن تأکید ویژه داشتند؛ ولایت‌پذیری محض در کردار و رفتار فردی و اجتماعی خویش بود. در وصیت‌نامه سیاسی - الهی این شهید بزرگوار آمده است: «خدایا تو را سپاس می‌گویم به خاطر نعمت‌هایت... خداوندا تو را سپاس که مرا صلب به صلب، قرن به قرن، از صلبی به صلبی منتقل کردی و در زمانی اجازه ظهور و وجود دادی که امکان درک یکی از برجسته‌ترین اولیاءت را که قرین و قریب معصومین است؛ عبد صالحت خمینی کبیر را درک کنم و سرباز رکاب او شوم. اگر توفیق صحابه رسول اعظم محمد مصطفی ﷺ را نداشتم و اگر بی‌بهره بودم از دوره مظلومیت علی بن ابی‌طالب ﷺ و فرزندان معصوم و مظلومش، مرا در همان راهی قرار دادی که آنها در همان مسیر، جان خود را که جان جهان و خلقت بود، تقدیم کردند. خداوندا تو را شکرگزارم که پس از عبد صالحت خمینی عزیز، مرا در مسیر عبد صالح دیگری که مظلومیتش اعظم است بر صالحیتش؛ مردی که حکیم امروز اسلام و تشیع و ایران و جهان سیاسی اسلام است، خامنه‌ای عزیز که جانم فدای جان او باد، قرار دادی...». به‌طور کلی همه رزمندگان هم‌زمان ایشان تأکید ویژه داشتند که «در منش و رفتار و عشق به ولایت او هیچ ناخالصی وجود نداشت و نوب در انقلاب بود. خط قرمز قاسم سلیمانی نیز ولایت و انقلاب بود» (سردار عارف هاشمی، ۱۳۹۸).

غیرت نسبت به وطن، ناموس و ارزش‌های اسلام ناب محمدی ﷺ و اهل بیت معصوم ﷺ دیگر بعد مهم شخصیت و مکتب فکری شهید سلیمانی بود. وی این مقوله را هم در جنگ تحمیلی،

بعدها در قالب مقابله با اشعار و... و پس از آن در جنگ مقابله با جریان‌های تکفیری از خود بروز و نشان داد. در بندی از وصیت‌نامه ایشان آمده است: من وجودم را نذر وجود شما و ملت ایران می‌کنم. رهبر معظم انقلاب در وصف این ویژگی برجسته شهید سلیمانی می‌فرماید: «حتی نامش هم باعث رعب و وحشت دشمنان می‌شود: امروز هم مستکبران از نام او وحشت دارند؛ از یاد او وحشت دارند؛ ببینید در فضای مجازی با اسم او چه برخوردی می‌کنند... خب فضای مجازی موجود دنیا زیر کلید مستکبران است؛ از اسمش هم می‌ترسند و از تکثیر او وحشت دارند؛ الگو یعنی این؛ می‌ترسند که تکثیر بشود» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۴۰۰/۱۰/۱۱). مؤلفه بعدی زندگی فردی - اجتماعی شهید سلیمانی، شجاعت و مقاومت است. این ویژگی که هم‌پوشانی با عناصر قبلی است نیز در منش و کردار شهید سلیمانی بسیار برجسته و پررنگ بود. وی در پاسخ به تهدیدات دونالد ترامپ رئیس‌جمهور آمریکا، در جمع مردم همدان فرمودند: «من به عنوان یک سرباز جواب تو را می‌دهم؛ تو ما را تهدید می‌کنی به اینکه اقدامی انجام می‌دهی که در دنیا سابقه ندارد. ترامپ قمارباز؛ من خودم به‌تنهایی در مقابلت می‌ایستم» (سخنان شهید سلیمانی در جمع مردم همدان). رهبر انقلاب از ایشان به عنوان مظهر شجاعت و مقاومت ایران اسلامی یاد کرده و می‌فرماید: «[سردار شهید سلیمانی] تبلور ارزش‌های فرهنگی ایرانی و ایران بود... دارای شجاعت و روحیه مقاومت بود؛ شجاعت و مقاومت جزو خصلت‌های ایرانی است. زبونی و عقب‌نشینی و انفعال و مانند اینها ضد روحیه ملی ماست. آنهايي که ادعای ملیت می‌کنند و عملاً زبونی از خودشان نشان می‌دهند، دچار تناقض اند؛ و او مظهر شجاعت بود، مظهر مقاومت بود؛ این را همه مشاهده می‌کردند و می‌دیدند» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۹/۰۹/۲۶). یا در جایی دیگر می‌فرماید: «شهید سلیمانی، هم شجاع بود هم باتدبیر؛ صرف شجاعت نبود؛ بعضی‌ها شجاعت دارند؛ اما تدبیر و عقل لازم برای به کار بردن این شجاعت را ندارند. بعضی‌ها اهل تدبیرند؛ اما اهل اقدام و عمل نیستند؛ دل و جگر کار را ندارند. این شهید عزیز ما، هم دل و جگر داشت - به دهان خطر می‌رفت و ابا نداشت؛ نه فقط در این حوادث این روزها؛ [بلکه] در دوران دفاع مقدس هم در فرماندهی لشکر ثارالله



انقلاب، ۱۳۹۹/۰۹/۲۶). یا در مورد حضور وی در مناطق سیل‌زده خوزستان یکی از فرماندهان سپاه آورده‌است: «او در روزهای سیل خوزستان، اسلحه را زمین گذاشت و بیل دستش گرفت. من می‌دیدم که برای مردم و سیل‌زدگان اشک می‌ریخت. حاج قاسم این‌گونه نبود که دستور بدهد و برود. تا لحظه آخر و تا موقعی که مردم یک روستا یا منطقه نجات پیدا کنند و امکانات بگیرند، کنار مردم می‌ایستاد. حضور حاج قاسم همچنین در زمان سیل خوزستان، یک انسجام بین مدیران و نیروهای مسلح این استان به‌وجود آورد. در روزهای سیل، وجود حاج قاسم و ابومهدی /مهندس باعث دلگرمی بین مردم خوزستان بود. مردمی که همه دارایی و زندگی خود را از دست‌رفته می‌دیدند؛ قاسم سلیمانی برایشان یک منجی بود» (سردار عارف هاشمی، ۱۳۹۸).

دیگر بعد بنیادین شخصیت و منش شهید سلیمانی، ایشار و از خودگذشتگی مثال‌زدنی وی بود؛ که از وی به‌عنوان مظهر این مؤلفه در نهاد مقدس سپاه یاد می‌شود. ایشان در طول عمر بابرکت خود نه دنبال پست و مقام و نشان بود و نه اسم و رسمی معروف و تبلیغاتی داشت. این منش و کردار را نیز در وصیت‌نامه ایشان مشاهده می‌کنیم که خواسته بود القاب سردار و مانند آن بر روی سنگ قبر وی بپرهیزند و عنوان سرباز را شایسته مقام ارجمند خود می‌دانست. رهبر انقلاب در همین چارچوب در مورد ایشان می‌فرماید: «خدا را شکر که مردان فداکاری در زمان ما هستند و بودند و دیدیم کسان زیادی را که در این جهت به امیرالمؤمنین علیه السلام اقتدا کردند و [از او] پیروی کردند؛ عاشق شهادت بودند، دنبال شهادت بودند، آرزوی شهادت داشتند و خدای متعال نصیب کرد شهادت را. شهید سلیمانی را دشمنان تهدید کرده بودند که تو را به قتل خواهیم رساند؛ این بزرگوار به دوستانش گفته بود که اینها تهدید می‌کنند من را به چیزی که دارم در کوه و بیابان و پست و بلند دنبالش می‌گردم؛ من را به آن تهدید می‌کنند!» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۴۰۰/۰۲/۱۲).

مجاهد در راه حق و استقامت در مسیر دیگر ویژگی‌های برجسته شهید سلیمانی بوده‌اند. مقام معظم رهبری در زمان اهدای درجه ذوالفقار به شهید سلیمانی به این ویژگی‌های رفتاری و منشی این شهید بزرگوار اشاره کردند و می‌فرمایند: «آقای سلیمانی! بارها، بارها، بارها جان خودشان را در معرض تهاجم دشمن قرار داده‌اند؛ در راه خدا، برای خدا و مخلصاً لله؛ و مجاهدت کرده‌اند. ان شاء الله خدای

همین جوری بود؛ خودش و لشکرش - هم باتدبیر بود؛ فکر می‌کرد تدبیر می‌کرد؛ منطق داشت برای کارهایش. این شجاعت و تدبیر توأمان، فقط در میدان نظامی هم نبود؛ در میدان سیاست هم همین جور بود؛ بنده بارها به دوستانی که در عرصه سیاسی فعال‌اند این را می‌گفتم؛ رفتار او را، کارهای او را [می‌دیدم]. در عرصه سیاست هم شجاع بود، هم با تدبیر؛ سخنش اثرگذار بود، قانع‌کننده بود، تأثیرگذار بود. از همه اینها بالاتر، اخلاص او بود. با اخلاص بود؛ این ابزار شجاعت و ابزار تدبیر را برای خدا خرج می‌کرد؛ اهل تظاهر و ریا و مانند اینها نبود. اخلاص خیلی مهم است» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).

فوت - جوان‌مردی و نوع‌دوستی دیگر عنصر برجسته شهید سلیمانی بود که با تأسی از فرهنگ و ارزش‌های اسلام ناب تشیع در برهه‌های زمانی مختلف آن را سرلوحه کاری خود قرار داده بود. آزادسازی مناطق مختلف (یهودی‌نشین، اهل تسنن، ایزدی، تشیع) در کشورهای سوریه و عراق از چنگال تکفیری‌های خون‌خوار، حضور مجاهدانه در عملیات‌های مستقیم نظامی در جنگ تحمیلی، مقابله با اشرار، حضور در حوادث طبیعی در مناطق مختلف کشور و... این ویژگی را نشان می‌دهد. ایشان در وصیت‌نامه سیاسی - معرفتی خود آورده است: در دوره حکومت و حاکمیت خود در هر مسئولیتی، احترام به مردم و خدمت به آنها را عبادت بدانند و خود خدمتگزار واقعی، توسعه‌گر ارزش‌ها باشند؛ نه با توجیحات واهی، ارزش‌ها را بایکوت کند (وصیت شهید سلیمانی). رهبر انقلاب در همین چارچوب در مورد شهید سلیمانی می‌فرماید: «[سردار شهید سلیمانی] تبلور ارزش‌های فرهنگی ایرانی و ایران بود... روحیه فداکاری و نوع‌دوستی داشت؛ یعنی برایش این ملت و آن ملت و مانند اینها [مطرح] نبود؛ نوع‌دوست بود؛ واقعاً حالت فداکاری برای همه داشت. از طرفی اهل معنویت و اخلاص و آخرت‌جویی بود؛ واقعاً معنوی بود؛ واقعاً اهل معنا و اهل اخلاص بود و اهل تظاهر نبود. خب اینها مجموعه مکارم اخلاق است، اینها مکارم بالرزشی است. این را مردم دیدند؛ این تبلور پیدا کرد در این آدم. در بیابان‌های فلان کشور و فلان کشور و روی کوه‌ها و در مقابل دشمنان گوناگون رفت و این ارزش‌های فرهنگی ایرانی را درواقع مجسم کرد؛ متبلور کرد؛ نشان داد؛ پس قهرمان ملت ایران شد» (بیانات رهبر معظم

### نتیجه‌گیری

حماسه در دل خود گویای مفاهیم اخلاقی و تربیتی است؛ و شکل‌گیری حماسه‌ها رهاوردی تربیتی داشته‌اند که تحلیل و تبیین آنها از منظر تربیتی کلید حل بسیاری از مشکلات نظام تربیتی امروز جامعه ماست؛ زیرا در این عصر با توسل به الگوهای نامطلوب تربیتی که ثمره فضای مجازی و تبلیغات گسترده غرب و شیوه‌ها و باورهای غلط تربیتی است، ارزش‌ها فروکاسته شد و ضد ارزش‌ها صدرنشین نظام تربیتی شده‌اند. در این بستر فرهنگی - اجتماعی، سخت‌کوشی، مسئولیت‌پذیری، غیرتمندی، شجاعت، قناعت، گذشت و مانند آن، جای خود را به مفاهیمی همچون عافیت‌طلبی و تن‌آسانی، بی‌مسئولیتی، بی‌غیرتی، بزدلی و ترس، پرتوقعی، سنگدلی و امثالهم داده است؛ که تنها راه خروج از این بحران توسل به حماسه و تربیت حماسی است؛ زیرا در مفهوم حماسه رفتار حماسه‌سازان مملو از ارزش‌های مطلوب تربیتی است که شایسته الگوگیری برای نظام تربیتی است و غفلت از آن سبب ظهور پیامدهای ناگواری در سطح جامعه خواهد شد. پژوهش حاضر با هدف پر کردن خلأ تربیت حماسی و شاخصه‌های آن (شجاعت و مبارزه برای اقامه حق و دفاع از مظلومان با عقلانیت و اخلاق‌مندی توأمان شده و عشق به وطن و دگردوستی) در نظام تربیتی ایران نگارش شد. در این چارچوب، مکتب و سیره شهید سلیمانی که زندگی فردی و اجتماعی وی سرشار از مؤلفه‌های حماسی (ولایت‌مداری، غیرت، شجاعت، فتوت و جوان‌مردی، ایثار و از خودگذشتگی، مجاهدت در راه حق، یاد مرگ و ذکر معاد، استقامت و پایداری، توکل، احسان و نوع‌دوستی و عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی) بود، به‌عنوان الگوی تعالی‌بخش در سطوح و ابعاد مختلف جامعه می‌تواند این کارکرد را داشته باشد. در حقیقت رفتار و سیره این شهید بزرگوار از جنبه معنوی و ارزشی سرشاری برخوردار است که اگر نظام تربیتی ما به سیره این الگوی عملی تربیت حماسی توسل جوید، می‌توان انتظار تربیت متریبانی با خصایص زیر داشت:

- پشتوانه خود را در هر کار، خدا بدانند و از مشکلات نترسند؛
- ایمان به‌خدا را در دل خود زنده و تقویت کنند؛
- اطاعت از ولی امر مسلمین را به‌عنوان وظیفه‌ای شرعی بر خود لازم دانسته و در راه دفاع از ارزش‌ها سرباز و گوش به فرمان وی باشند؛

متعال به ایشان اجر بدهد و تفضل کند و زندگی ایشان را با سعادت و عاقبت ایشان را با شهادت قرار بدهد؛ البته نه حالا. هنوز سال‌ها جمهوری اسلامی با ایشان کار دارد. اما بالاخره آخرش ان شاءالله شهادت باشد» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۷/۱۲/۱۹). پس از شهادت ایشان نیز دربندی از صحبت‌های خود می‌فرماید: سردار شهید حاج قاسم سلیمانی نمونه برجسته‌ای از تربیت‌یافتگان اسلام و مکتب امام خمینی بود؛ او همه عمر خود را به جهاد در راه خدا گذرانید؛ شهادت پاداش تلاش بی‌وقفه او در همه این سال‌ها بود (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).

مجموع عوامل فوق باعث شد که از مکتب شهید سلیمانی به‌عنوان، احیاگر عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی در جهان اسلام یاد شود. ایشان با همین نگاه و نگرش توانستند همبستگی و اجماعی از جوانان شیعی از سراسر منطقه و جهان ایجاد کنند و در مقابل نقشه شوم صهیونیسم جهانی و نظام استکباری برای تشکیل و استمرار شجره خبیثه داعش و نیروهای تکفیری دیگر به مقابله برخیزند و موفق شوند. رهبر انقلاب در همین راستا به نقش و جایگاه مهم شهید سلیمانی در تشکیل و تأسیس محور مقاومت در جهان اسلام اشاره می‌کند و می‌فرماید: «خدای بزرگ را با همه وجود سپاسگزارم که به مجاهدات فداکارانه شما و خیل عظیم همکاران‌تان در سطوح مختلف، برکت عطا فرمود و شجره خبیثه‌ای [داعش] را که به دست طواغیت جهان غرس شده بود، به‌دست شما بندگان صالح، در کشور سوریه و عراق ریشه کن کرد. این تنها ضربه به گروه ستمگر و روسیاه داعش نبود؛ ضربه سخت‌تر به سیاست خبثت‌آلودی بود که ایجاد جنگ داخلی در منطقه و نابودی مقاومت ضدصهیونیستی و تضعیف دولت‌های مستقل را به‌وسیله رؤسای شقی این گروه گمراه هدف گرفته بود؛ ضربه بود به دولت‌های قبلی و کنونی آمریکا و رژیم‌های وابسته به آن در این منطقه که این گروه را به‌وجود آوردند و همه‌گونه پشتیبانی کردند تا سلطه نحس خود را در منطقه غرب آسیا بگسترانند و رژیم غاصب صهیونیست را بر آن مسلط سازند. شما با متلاشی ساختن این توده سرطانی و مهلک [داعش]، نه‌فقط به کشورهای منطقه و به جهان اسلام؛ بلکه به همه ملت‌ها و به بشریت خدمتی بزرگ کردید. این نصرتی الهی و مصداق «وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى» بود که به‌خاطر مجاهدت شبانه‌روزی شما و هم‌رزمانتان به شما پاداش داده شد» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۶/۰۸/۳۰).

- نسبت به ارزش‌های اسلام و منافع مسلمین غیور باشند؛  
 - قدرت و شجاعت و دل‌آوری خود را در پرتو به اعتقاد به خدا در راه خدمت به مخلوقات به کار بگیرند؛  
 - در گسترش روحیات جوان‌مردانه نسبت به هم‌نوعانشان بکوشند؛  
 - مفهوم گذشت و دیگری را بر خود ترجیح دادن در عین نیاز را بیاموزند؛  
 - در راه اعتلای حق علیه باطل کوشش کنند؛  
 - در مقابل سختی و موانع مقاوم و پایدار باشند؛  
 - هم‌نوعان و وطن را دوست بدارند و در راه حفظ آنها تلاش کنند؛  
 - در مقابل ظلم بستیزند و در گسترش عدالت بکوشند.

#### منابع

- نهج البلاغه، ۱۳۷۹، ترجمه محمد دشتی، قم، مشهور.  
 ابن‌مسکویه، ابوعلی احمد بن محمد، ۱۳۸۹ق، تهذیب الأخلاق و تطهیر الأعراق، بیروت، منشورات دار مکتبه الحیة.  
 اسماعیل پور، ابوالقاسم، ۱۳۷۷، اسطوره، بیان نمادین، تهران، سروش.  
 امینی، سیدجواد و همکاران، ۱۳۹۹، «تبیین منظومه (اعتقادی / رفتاری) سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی به‌عنوان حکمران اسلامی»، حکمرانی متعالی، ش ۱، ص ۱۲۹-۱۶۰.  
 بابایی، محمدباقر، ۱۳۹۶، «راهبرد حصار فرهنگی در تقابل با جریان نفوذ از منظر قرآن»، سیاست دفاعی، ش ۹۸، ص ۱۶۱-۱۸۶.  
 بنی‌لوحی، سیدعلی، ۱۳۹۸، این مرد پایان ندارد: زندگی سرباز سرافراز شهید قاسم سلیمانی، اصفهان، راه بهشت.  
 بیات، عبدالحمید و سیدمهدی طباطبایی، ۱۳۹۹، «الگوی مطلوب ارتباطات میان‌فردی در سلسله‌مراتب فرماندهی: مورد مطالعه شهید حاج قاسم سلیمانی»، مدیریت اسلامی، ش ۲۸(۴)، ص ۱۶۹-۱۸۵.  
 بیانات رهبر معظم انقلاب، در: khamenei.ir  
 جرجانی، علی‌بن محمد، ۱۳۷۹، التعریفات، تهران، ناصرخسرو.  
 جمعی از نویسندگان، ۱۴۰۰، «اسرار سلیمانی»، در: مجموعه مقالات جمعی از صاحب‌نظران درباره شخصیت شهید سردار حاج قاسم سلیمانی، تهران، خط مقدم.  
 حافظ‌نیا، محمدرضا، ۱۳۸۵، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، تهران، سمت.  
 خلیلی جهان‌تیغ، مریم و مهدی دهرامی، ۱۳۹۰، «ادبیات تعلیمی و تربیتی در شاهنامه فردوسی»، پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، ش ۳(۶)، ص ۴۱-۵۱.  
 خوشناموند، محسن، ۱۴۰۰، طراحی و اعتباریابی الگوی تربیت حماسی بر اساس شاهنامه فردوسی برای دوره کودکی، رساله دکتری، تهران،

- دانشگاه علامه طباطبائی.  
 دهخدا، علی‌اکبر، ۱۳۸۹، لغت‌نامه، تهران، دانشگاه تهران.  
 دهقانی‌پوده، حسین و امین پاشایی هولاسو، ۱۳۹۹، «تدوین الگوی فرماندهی شهید قاسم سلیمانی»، مدیریت اسلامی، ش ۲(۴)، ص ۱۳-۳۷.  
 دینانی، مسعود، ۱۳۹۲، «تربیت حماسی؛ چیستی و چرایی»، خیمه معرفت، ش ۱۴، ص ۲۸۱.  
 رستمی، علی، ۱۳۹۹، «حکمرانی امنیتی در اندیشه سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی (امنیت‌بخشی در محور مقاومت)»، حکمرانی متعالی، ش ۱، ص ۴۹-۶۲.  
 ریاض، محمد، ۱۳۸۲، فتوت‌نامه تاریخ، آیین، آداب و رسوم، به اهتمام عبدالکریم جریزه‌دار، تهران، اساطیر.  
 صالح‌بن جناح، ۱۳۷۲، کتاب الادب و المروء، مقدمه، تصحیح، ترجمه و تألیف سیدمحمد دامادی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.  
 طبرسی، حسن‌بن فضل، ۱۴۲۵ق، مکارم الاخلاق، تهران، دار الفقه.  
 عمید، حسن، ۱۳۷۷، فرهنگ فارسی عمید، تهران، امیرکبیر.  
 فراهیدی، خلیل‌بن احمد، ۱۴۱۰ق، کتاب العین، قم، هجرت.  
 قراباغی، میثم و محمد ازگلی، ۱۳۹۹، «واکاوی سبک رهبری شهید حاج قاسم سلیمانی الگوی متعالی رهبری خدمتگزار»، مدیریت اسلامی، ش ۲۸(۴)، ص ۱۱۳-۱۳۹.  
 مرکز فرهنگی و تبلیغی آینده‌سازان، ۱۳۹۲، گفتارهایی در تربیت حماسی، قم، مرکز فرهنگی و تبلیغی آینده‌سازان.  
 مطهری، مرتضی، ۱۳۸۸، حماسه حسینی، تهران، صدرا.  
 —، ۱۳۸۹، مجموعه آثار، تهران، صدرا.  
 مظاهری، محمدمهدی، ۱۳۹۹، «ارائه الگوی مدیریتی در تراز انقلاب برای مدیران عالی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر سبک مدیریتی شهید سپهبد قاسم سلیمانی»، مدیریت اسلامی، ش ۲۸(۱)، ص ۲۱-۴۶.  
 موسوی، سیدمحمد، ۱۳۹۸، «مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی در دفاع از حریم اهل‌بیت»، مطالعات بیداری اسلامی، سال هشتم، ش ۱۵، ص ۷۵-۱۰۰.  
 موسوی، سیدمهدی، ۱۳۹۲، «تربیت حماسی، الگوی تربیت مهدوی»، مشرق موعود، ش ۷(۲۶)، ص ۹۱-۱۱۴.  
 مهران‌فر، ابودر، ۱۳۹۸، برادر قاسم: جستاری در اندیشه‌های راهبردی حاج قاسم سلیمانی در حوزه ولایت، انقلاب، دفاع مقدس، تسهات، مدافعان حرم، فرهنگ و هنر، قم، مهر امیرالمؤمنین.  
 نجفی، محمدحسن، ۱۳۸۶، جواهر الکلام فی شرح شراعی الاسلام، تهران، دارالکتاب الاسلامیه.  
 نراقی، ملاحمد، ۱۳۴۸، معراج السعاده، قم، طوبای محبت.  
 نوروزی، خورشید، ۱۳۸۶، «تحلیل نوع ادبی سمک عیار»، ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، ش ۳(۹)، ص ۱۳۵-۱۵۹.  
 Čurko, Bruno & et. All, 2018, "Ethics and values education Manual for Teachers and Educators", *The Leadership Quarterly*, N. 33 (3), p. 269-291.  
 Katz, Robert, 1974, *Skills of an Effective Administrator Harvard Business Review*, September-October, London; Prentic-Hall.  
 Snyder, C. R. Lopez, S. J. & Pedrotti, J. T, 2010, *Positive psychology: The scientific and practical explorations of human strengths*, Sage Publications.